

Hend İmam

<https://orcid.org/0000-0003-0105-2163>

Master's Student, Department of Turkish Language and Literature, Istanbul Aydın University.,
Türkiye, hend.shahien2014@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

İmam, H. (2025). Necip Mahfuz'un Romanlarında Sosyal Bir Sorun Olarak Özgürlük. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (4), 644-656.

Necip Mahfuz'un Romanlarında Sosyal Bir Sorun Olarak Özgürlük

Öz

Bu çalışmada, Mısırlı edebiyatçı Necip Mahfuz'un (1911–2006) romanlarında özgürlük anlayışını nasıl ortaya koyduğu ve toplumsal-kültürel hayat içinde özgürlüğe nasıl yaklaştığı incelenmektedir. İngiliz işgalinin (1882–1956) ardından Mısır toplumu, bireysel ve toplumsal düzeyde özgür bir devlet kurma çabası içine girmiştir. Özgürlük üzerine yazan aydınlar, bu ihtiyacın siyasal mekanizma karşısında nasıl konumlandırılması gerektiğine dair farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Bir aydın ve edebiyatçı olarak Necip Mahfuz da işgal dönemi ve sonrasındaki toplumsal, kültürel ve fikrî tartışmalarda eserleriyle önemli bir rol üstlenmiştir. Mahfuz'un romanlarında özgürlük, işgalin ardından kendi kimliğini yeniden inşa etmeye çalışan Mısır toplumu için belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu özgürlük anlayışı cehalet, yoksulluk, işsizlik, ayrımcılık, bencillik ve hastalık gibi hem işgalin mirası hem de yeni yönetimlerin devam ettirdiği sorunlarla doğrudan ilişkilidir. Çalışmada, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi (1988) Necip Mahfuz'un romanlarından hareketle “özgürlük teması” ele alınmakta; yazarın ilgili eserlerinde işlenen bölümler araştırmacı tarafından çövrilerek incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Mısır, Edebiyat, Necip Mahfuz

Freedom as a Social Issue in the Novels of Naguib Mahfouz

Abstract

In this study, the way in which the Egyptian novelist Naguib Mahfouz (1911–2006) presents his understanding of freedom in his novels and how he approaches freedom within social and cultural life is examined. After the British occupation (1882–1956), Egyptian society entered into an effort to establish a free state at both the individual and social levels. Intellectuals writing on freedom

endeavored to develop different approaches regarding how this need should be positioned in relation to the political mechanism. As both an intellectual and a writer, Naguib Mahfouz played an important role with his works in the social, cultural, and intellectual debates during and after the occupation. In Mahfouz's novels, freedom emerges as a significant element for Egyptian society, which sought to reconstruct its identity after the occupation. However, this understanding of freedom is directly related to many problems such as ignorance, poverty, unemployment, discrimination, selfishness, and disease, which were both the legacy of the occupation and issues perpetuated by the new administrations. In this study, the "theme of freedom" is addressed on the basis of the novels of Naguib Mahfouz, laureate of the Nobel Prize in Literature (1988), and the relevant sections of the author's works are translated and examined by the researcher.

Keywords: Freedom, Egypt, Literature, Naguib Mahfouz

Giriş

Firavun Devleti'nin çökmesinin ardından Mısır, yüzyıllar boyunca farklı hanedanlar ve devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Mısır halkı sırasıyla Pers İmparatorluğu'nun (MÖ 525–332), Bizans İmparatorluğu'nun (MS 395–642) ve ardından Arapların 642 yılındaki fethiyle Emevîler (661–750) ve Abbâsîler (750–1258) idaresinde yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde Mısır'da yerel hanedanlar ortaya çıkmış; Tolunoğulları (868–905), İhşidiler (935–969) ve ardından Şîi-Fâtımîler (969–1171) ülkeye hâkim olmuştur. Selahaddin Eyyubî'nin kurduğu Eyyübîler (1171–1250) döneminden sonra Memlükler (1250–1517) idaresi başlamış; nihayetinde Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık ve Ridâniye seferleri sonrasında 1517'de Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun (1299–1922) hâkimiyetine girmiştir. Bu uzun tarihsel süreçte yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeler, Mısır halkının yaşam koşullarını doğrudan etkilemiş ve özgürlük arayışlarının zeminini oluşturmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasıyla Mısır, 1882'de İngiliz işgaline uğramış; bu dönemde halk, hem fiilî hem de hukukî anlamda kendi kimliğini yeniden aramaya başlamış ve bağımsızlık ile özgürlük kavramlarını vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak görmüştür. İngiliz işgalinden kurtulmak amacıyla başlatılan müzakerelerin, örneğin "Muhtar–Durmondwolf" girişiminde olduğu gibi, beklenen sonuçları vermediğini gören Mısırlılar; Mustafa Kamil, Muhammed Ferid ve Saad Zağlul gibi öncü milliyetçilerin etrafında toplanarak bağımsızlık için millî bir mücadele yürütmüştür (Kızıltoprak, 2010). I. Dünya Savaşı'nın ardından vaat edilen bağımsızlık gerçekleşmeyince, Saad Zağlul Paşa önderliğinde kurulan el-Vafd-ül Mısri heyeti uluslararası platformlarda Mısırlıların özgürlük taleplerini dile getirmiştir. Ancak bu süreçte bağımsızlık arayışları büyük ölçüde sekteye uğramıştır (Kızıltoprak, 2010). 1919 Paris Barış Konferansı, Versay Antlaşması, 1920 Londra Konferansı, San Remo

Antlaşması ve Milner Komisyonu gibi toplantılarda Mısır'ın talepleri gündeme gelmişse de somut bir sonuç elde edilememiştir. “22 Şubat 1922 Deklarasyonu” ile birlikte bağımsızlık umutları tamamen tükenmiştir (Ghafır, 2021). Başka bir ifadeyle, Mısır halkının bağımsızlık isteği işgal güçlerinin benimsediği makyavelist politikalarla çelişmiştir (Ghafır, 2021). Lozan Konferansı'nın hemen ardından, 1923'te anayasa ilan edilip parlamenter sisteme geçiş yapılmasına izin verilmiş olsa da, anayasa İngiliz yanlısı kraliyet yönetimi tarafından farklı gerekçelerle sürekli askıya alınmıştır. Aynı yönetim, Mısırlıları doğrudan tarafı olmadıkları II. Dünya Savaşı ve Filistin Savaşı gibi çatışmalara da sürüklemiştir.

Kraliyet yönetimine son veren 1952 Devrimi; kurtuluş, özgürlük, sosyal adalet, demokratik yaşam ve millî irade gibi ilkelerle halkın beklentilerini yeniden canlandırmıştır. Ancak 1952'de askerî bir müdahale ile iktidarı ele alan yeni yönetim, İngilizlerle tahliye anlaşmasına varıp kraliyet sistemini kaldırarak cumhuriyeti ilan etse de, başlangıçta üzerinde mutabık kalınan ilkelerden sapmış ve günümüze kadar farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Mısırlıların özgürlük arayışları kesintisiz devam etmiş; aydınların ve yazarların eserlerinde “özgürlük” algısı önemli bir yer edinmiş ve bu süreçte de etmeye devam etmiştir.

1. Necip Mahfuz ve Özgürlük

1952 İhtilali askerî bir darbe ile gerçekleşmiş olsa da, öne sürülen ilkeler ve İngiliz işgaline resmî olarak son verilmesi nedeniyle geniş bir toplumsal destek kazanmıştır. Mısırlılar bu olayı bir “darbe” olarak değil, “Sevra” (devrim) ya da “el-Hareke el-Mübareke” (Kutsal Hareket) olarak nitelendirmiştir. 1906'da Kahire'de doğan edebiyatçı **Necip Mahfuz**, işgal yıllarının siyasal, ekonomik ve toplumsal buhranlarını bizzat yaşamış; romanlarında, gazete yazılarında ve röportajlarında doğrudan ya da dolaylı biçimde dile getirmiştir (Ürün, 1994; Yıldız, 1998). Mahfuz da pek çok Mısırlı gibi ihtilalin ilkelerini desteklemiş, “demokratik yaşam, özgürlük ve sosyal adalet” döneminin başladığını düşünerek 1952'den sonra bir süre yazmayı bırakmıştır (Ferec, 1986). Ancak kısa süre içinde yönetimin ilkelerle çelişen uygulamalara yönelmesi üzerine tekrar kaleme sarılmıştır. Bu noktada kendisini “muhalif” değil, eleştirel bir yazar olarak tanımlamıştır:

“İhtilal yönetimine muhalefet etmek ile eleştirmek arasında fark vardır. İhtilal yönetimine muhalefet etmek, ne iyi ne kötü tarafından hiç bahsetmemektir. Yönetimi eleştirmek ise, onun olumsuz yanlarını tenkit etmek demektir. Böylece onu yönlendirmiş olursunuz. Ben ihtilali eleştirenlerdenim. Çünkü ben ihtilalin demokrasiyi geciktirmek dışında daha önce benimsediği ilkelerini destekledim” (Fevzi, 1989, s. 97).

Yeni ihtilal yönetimi, sosyal adaletin ancak otoriter yöntemler ve güç kullanımıyla tesis edilebileceğini savunmuş, bu yaklaşım ise başlangıçta halka umut veren özgürlük ve eşitlik

ilkeleriyle açık bir çelişki doğurmuştur. Yönetim, eğitim hakkını ücretsiz ve kapsayıcı bir şekilde düzenleyerek toplumun geniş kesimlerinden destek toplamaya çalışsa da, aynı anda düşünce hayatını sınırlamış, özellikle aydınlar ve yazarlar üzerinde baskıcı uygulamalar geliştirmiştir (Garfy, 2021). Bu durum, yönetimin “toplumsal adalet” anlayışının aslında özgürlüğün sınırlandırılması pahasına devlet kontrolünü güçlendirme yönünde şekillendiğini göstermektedir.

Necip Mahfuz ise yazılarında, özgürlük ve adaletin birbirini tamamlayan değerler olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, reformların toplumsal faydaya ulaşabilmesi için bireysel özgürlüklerle çelişmemesi gerekir. Devletin baskı ve şiddet politikaları yalnızca toplumsal huzursuzluk yaratır ve adaletin meşruiyetini zedeler. Mahfuz, özgürlüğün adalet ve insan haklarına karşı bir araç olarak kullanılmasının kabul edilemez olduğunu belirterek, özgürlüğün özünü korumanın demokrasinin sürdürülebilirliği açısından zorunlu olduğunu savunmuştur (Mahfuz, 1986). Bu bağlamda Mahfuz’un yaklaşımı, otoriter yönetimlerin “adalet” kavramını meşrulaştırma aracı olarak kullanmasına karşı önemli bir entelektüel itirazdır. Onun eserlerinde görülen özgürlük vurgusu, sadece bireysel hakların korunmasına değil, aynı zamanda toplumun ilerlemesine yönelik bir çağrı niteliği taşır.

Mahfuz’un bu tutumu Enver Sedat döneminde (1970–1981) de görülmektedir. Zira bu dönem, bir önceki ihtilal sürecinin devamı niteliğindedir (Salim, 2006). Sedat yönetiminde baskılar sürerken, toplum tabakaları arasındaki uçurum daha da belirginleşmiştir. Temel gıda fiyatlarının artması yoksul Mısırlıları ekonomik ve sosyal bakımdan zor durumda bırakırken, tüccarlar ve küçük müteahhitlerden oluşan bir kesim daha da zenginleşmiştir. Bu ortamda Mahfuz, romanları ve makalelerinde ertelenen özgürlük ve adalet arayışını işlemeye devam etmiştir. Ona göre, “*Demokratik yaşam ve özgürlük kusur ve suçu örtmez... Demokrasinin bulunduğu ülkelerde özgürlük, gözetmenlik, muhalefet, kanunun herkese geçerliliği ve insan haklarına saygı da bulunur*” (Salim, 2006, ss. 42–43).

Mahfuz aynı zamanda düşünce ve ifade özgürlüğünün bireylerin ve toplumların ilerlemesi için vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, diğer özgürlük türlerinin aksine fikir özgürlüğünün sınırı olmamalıdır. Çünkü düşünce özgürlüğünün amacı, “*parçalanmaz, birbirlerini tamamlayan gerçeğe ulaşmak ve insan yaşamının temelini oluşturan bu özgürlüğü küçümsememelidir*” (Mahfuz, 1966, ss. 83–84).

Öte yandan, “özgürlük ilkelerine inanan” aydınlar çoğu rejim tarafından temkinli karşılanmıştır. Devletler, özgürlüğü savunan yazarların eserlerinde politik ve ideolojik boyutlar bulunduğunun farkındadır ve onları iktidarı paylaşmaya aday kişiler olarak görme

eğilimindedir (Mahmud, 1998). Sanatçının özgürlüğün sorumluluğunu yerine getirdiğine ve her sanatçının toplumun yararını, yaşadığı dönemi ve geleceği gözetmekle yükümlü olduğuna inanan Mahfuz, birçok romanında Mısır'daki farklı tarihî dönemleri sorgulamıştır (Mahfuz, 1966). Mahfuz'un romanlarında farklı aydın karakterlerin özgürlük için verdikleri mücadeleler, bu uğurda kat ettikleri yollar ve iktidardan gelen baskıların sonuçları dikkat çekici biçimde işlenmiştir.

2. Necib Mahfuz Romanlarında Özgürlük

Necib Mahfuz'un özellikle 1952–1989 yılları arasında kaleme aldığı romanlarda özgürlük, hem bireysel hem de toplumsal boyutuyla ele alınan önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkar. Yazar, kurguladığı karakterler aracılığıyla bireylerin kişisel özgürlük arayışını dile getirirken, aynı zamanda Mısır toplumunun siyasal, ekonomik ve kültürel yapısındaki sınırlamaları da eleştirmiştir. Mahfuz, toplumsal yaşamın çeşitli kesimlerinden seçtiği karakterleri üzerinden, otoriter yönetimlerin bireyler üzerindeki baskısını ve halkın bu baskılar karşısında verdiği tepkileri edebî bir dile taşımıştır. Bunu yaparken, Mısır'ın farklı tarihsel dönemlerinde ortaya çıkan sorunları dar bir zaman ve mekân çerçevesine hapsetmemiş; onları daha geniş bir perspektiften ele alarak evrensel insani değerlere bağlamıştır. Bu sayede özgürlük meselesi yalnızca Mısır'a özgü bir problem olmaktan çıkıp, insanlığın ortak meselelerinden biri olarak sunulmuştur.

Başka bir ifadeyle Mahfuz, romanlarının temelini hayatı boyunca benimsediği üç ilkeye dayandırmıştır: Özgürlük, demokrasi ve sosyal adalet (Ferec, 1986). Yazarın *Karnak Kahvesi*, *Miramar* ve *Kalb el-Leyl* gibi eserlerinde bu üç ilkenin izleri belirgin biçimde görülür. Örneğin, *Karnak Kahvesinde* bireylerin devlet baskısı karşısındaki çaresizliği ve özgürlük talepleri; *Miramarda* farklı toplumsal kesimlerin aynı mekânda buluşarak özgürlük ve adalet üzerine geliştirdikleri farklı yaklaşımlar; *Kalb el-Leylde* ise bireysel özgürlüğün ahlaki sorumlulukla olan gerilimli ilişkisi işlenmiştir.

Mahfuz'un özgürlük temasını işleyişindeki en dikkat çekici yön, bu kavramı yalnızca bir politik söylem olarak değil, bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunların merkezine yerleştirmesidir. Bu bağlamda, onun romanları sadece bir dönemin tanıklığı değil, aynı zamanda özgürlüğün evrensel anlamda nasıl algılanması gerektiğine dair güçlü bir edebî tartışma alanıdır.

2.1. Beyn'el Kasr'ayn: Özgür Olmak, Var Olmak Demektir

Özgürlüğü “her yere gidebilme” imkânı olarak tarif etmek, aynı anda birilerinin ev içi/kamusal alanda hareket serbestisinden mahrum bırakıldığını da ima eder. Mahfuz'un (*Beyn'el Kasr'ayn*) anlatısında ev–sokak karşıtlığı tam da bu gerilimi katmanlandırır: **ev**,

ataerkil otoritenin; sokak, sömürgeciliğe direnen kamusal bilincin mekânıdır (Ürün, 1994; Yıldız, 1998). Ahmed Abdülcevad'ın ev içindeki tahakkümü ile İngiliz işgalinin kamusal baskısı birbirini yansıtan iki otorite biçimi olarak kurulur; böylece bireysel özgürlük ihlali ile siyasal tahakküm aynı anlatı zemininde buluşturulur (Salim, 2006).

Aile fertlerinin “baba şehir dışındayken” özgürlüğü tartışmaya başlaması, otoritenin yokluğunda bile içselleştirilmiş denetimin sürmesini gösterir. Emine'nin el-Hüseyin Camisi'ne gitme teşebbüsü ve akabindeki cezalandırılma, kadın bedeninin/eyleminin evle sınırlandırıldığı ataerkil rejimi görünür kılar. Bu bireysel başarısızlık, 1919'da Mısır'ın uluslararası arenadaki bağımsızlık girişimlerinin sonuçsuz kalışıyla alegorik bir ilişki kurar (Kızıltoprak, 2010; Ghafir, 2021). Böylece metin, mikro (aile) ile makro (kolonyal siyaset) ölçeklerini aynı “özgürlük” ekseninde birbirine ekler (Salim, 2006). Fehmi'nin Hukuk Fakültesi öğrencisi olarak dernek faaliyetlerine katılıp 1919 gösterilerinde hayatını kaybetmesi, bireysel özgürleşmenin bedelini ve özgürlüğün kamusal-siyasal niteliğini dramatize eder. Mahfuz, karakterlerinin trajedileri üzerinden özgürlüğün salt “imkân” değil, etik ve siyasal sorumluluk içerdiğini vurgular (Ürün, 1994; Yıldız, 1998). Bu perspektif, Mahfuz'un daha geniş külliyatında —ör. *Miramar*, *Kalb'ül Leyl*, *el-Karne*— özgürlük–adalet–demokrasi üçlemesinin farklı bağlamlarda yinelenmesiyle pekişir (Mahfuz, 1966, 1980a, 1980b, 1981, 1986a, 1986b).

Mahfuz'un denemeleri ve söyleşileri, romandaki bu kurgu tercihlerini düşünsel bir zemine bağlar: Özgürlük ve sosyal adaletin çatışmadığı, tersine birbirini tamamladığı yönündeki sav; devlet şiddeti ve sansürün toplumsal meşruiyeti aşındırdığına dair uyarı; düşünce ve ifade özgürlüğünün ilerlemenin önkoşulu olduğu vurgusu (Mahfuz, 1966, 1986b; Ferec, 1986). Bu çerçevede Mahfuz'un metinleri, yalnızca dönem tanıklığı değil, otorite–özgürlük diyalektiğine karşı estetik bir muhalefet olarak okunur; entelektüelin iktidarla gerilimli konumunu görünür kılar (Mahmud, 1998).

Sonuç olarak, *Beyn'el Kasr'ayn* özgürlüğü ev içi iktidar, kolonyal tahakküm ve kamusal direniş eksenlerinde çoğul bir kategori olarak kurar; tarihsel bağlamla (işgal, 1919 ulusal hareketi, anayasal süreçler) sıkı bağlar kurarak Mahfuz'un “özgürlük–demokrasi–sosyal adalet” üçlemesini roman estetiğine tercüme eder (Kızıltoprak, 2010; Ghafir, 2021; Salim, 2006; Ürün, 1994; Yıldız, 1998; Mahfuz, 1966, 1986b; Mahmud, 1998).

2.2. Miramar: Özgürlük Ayrıcalıktır

Özgürlük, tarih boyunca çoğu zaman yalnızca bir hak değil, aynı zamanda bir ayrıcalık olarak algılanmıştır. Uzun süre boyunca özgürlük; soyluluk, cömertlik, asalet ve üstünlük gibi

toplumsal hiyerarşiyi meşrulaştıran kavramlarla eşdeğer görülmüştür. Bu nedenle özgürlük, herkes için erişilebilir evrensel bir değer olmaktan ziyade, belirli bir sınıfın imtiyazı olarak düşünülmüştür. Günümüzde bu anlayış büyük ölçüde dönüşmüş olsa da Necib Mahfuz, *Miramar* adlı romanında özgürlüğün bu eski anlamını yeniden gündeme getirerek, kavramın nasıl istismar edildiğini ve ayrıcalıkların kaybıyla birlikte özgürlüğün nasıl bir kırılmaya uğradığını gösterir (Mahfuz, 1980b). 1952 İhtilali, İngiliz işgaline son vererek ülkeye siyasal bağımsızlık kazandırsa da, uyguladığı politikalarla özgürlüğün sınırlarını yeniden çizmiştir. İhtilal yönetimi, yalnızca işgalcilerin ve yabancıların mal varlıklarına el koymakla kalmamış, ilerleyen süreçte kendi vatandaşlarının da mülkiyet haklarını kısıtlamıştır. Bu durum, özgürlüğün bir kazanım olmaktan ziyade bir yönetim aracına dönüştürüldüğünü ortaya koyar (Salim, 2006; Mahmud, 1998). Romanın merkezî karakterlerinden Mariyane, Yunan asıllı fakat İskenderiye doğumlu bir kadındır. Miramar adını verdiği pansiyonun sahibidir. 1919 Devrimi sırasında İngiliz subay olan ilk kocasını kaybetmiş, 1952 İhtilali sonrasında ise mallarına el konulmuş ve ailesinden koparılmıştır. Geçimini sürdürebilmek için pansiyon işletmeye mecbur kalan Mariyane, yaşadığı kaybı şu sözlerle dile getirir: “*Ben bir hanımefendi idim*” (Mahfuz, 1980b, s. 131). Bu ifade, özgürlüğün yalnızca siyasal değil, aynı zamanda sınıfsal ve toplumsal boyutunu da gözler önüne serer.

Roman, özgürlüğün yalnızca yabancılarla sınırlı kalmadığını, Mısırlı seçkinlerin de aynı baskılardan nasibini aldığını Tulba Merzuk karakteri üzerinden yansıtır. Tulba, sahip olduğu binden fazla arazinin ihtilal yönetimi tarafından kamulaştırılması sonucu mülksüzleşir. Bu kaybın ardından Miramar pansiyonunda kalan Tulba, çevresindekilerle alay ederek vakit geçirir; bu tavır, özgürlük ve mülkiyet arasındaki bağın kırılmasının bireysel düzeyde yarattığı yabancılaşmayı somutlaştırır.

Bu bağlamda *Miramar*, özgürlüğün “ayrıcalıktan evrensel hakka dönüşme sürecinde” yaşadığı kırılmaları, bireysel trajediler ve sınıfsal kayıplar üzerinden tartışır. Mahfuz, özgürlüğün yalnızca işgalcilere karşı kazanılacak bir siyasal değer olmadığını; aynı zamanda mülkiyet, toplumsal statü ve bireysel irade ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgular.

2.3. El-Kahire’l Cedide: Burjuvazi ve Yoksul Aileler Arasında Toplumsal Yapı

Özgürlüğü cazip hale getiren, onun yokluğu ya da varlığı değil; farklılıkların ve karşıtlıkların görünür kılınmasıdır. Mahfuz’a göre özgürlük, düşük ile yüksek, iyi ile kötü, kabul gören ile reddedilen arasındaki zıtlıkları ortaya çıkarır ve bu karşıtlık üzerinden toplumsal yapıyı temellendirir.

El-Kahire’l Cedide (Yeni Kahire), I. Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yılı konu edinerek Mısır’da burjuvazi ile yoksul sınıflar arasındaki uçurumu gözler önüne serer. Bu dönem,

Mısırlıların özgürlük mücadelesinin en yoğun olduğu yıllardır. Ancak aynı zamanda, savaş sonrası dünyayı sarsan büyük ekonomik krizle Mısır halkı ciddi bir yoksullukla karşı karşıya kalmıştır (Mahmud, 1998). İsmail Sıdkı kabinesi bir yandan Mısır'ın tam bağımsızlığı için diplomatik müzakereler yürütürken, diğer yandan mali darboğaza çare aramaktaydı. Bu durum halkı ümitsizliğe sürüklese de, kimi olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, kız öğrencilere üniversiteye giriş hakkı tanınmış, öğrenciler arasında fikir özgürlüğü yaygınlaşmış ve Kahire Üniversitesi bir “özgürlük mekânı” haline gelmiştir (Ürün, 1994). Romanın merkezinde, farklı sınıflardan öğrencilerin bir araya geldiği Kahire Üniversitesi vardır. Batı'dan gelen fikirlerin tartışıldığı bu mekân, aynı zamanda siyasal ve toplumsal özgürlüğün sembolüdür. Mahfuz, özgürlük ve toplumsal değişim tartışmalarını roman karakterleri aracılığıyla somutlaştırır:

Ali Taha: “*Problemi bildik. Bu kolay, ama çözümü nedir?*” Mamun: “*Dinimiz bütün problemleri çözer.*”

Ali Taha: “*Hükümet ve Parlamento.*”

Mehcub: “*Hükümet zenginler demek. Hükümet tek bir aileden oluşuyor. Bakanlar müsteşarlarının, müsteşarlar müdürlerinin, müdürler daire başkanlarının akrabalarından seçiliyor. Hatta hizmetçileri bile soylu ailelerin hizmetçilerinden oluşuyor.*”

Ali Taha: “*Parlamento?*”

Mehcub: “*Seçilmeden önce yüzlerce Mısır poundu harcayan biri, yoksul sınıfları temsil edemez. Parlamento da diğer kurumlar gibidir. Örneğin Kasrî'l Ayni Devlet Hastanesi; adı yoksulların hastanesi olsa da, aslında fakirler üzerinde ölümcül deneylerin yapıldığı bir laboratuvarıdan başka bir şey değildir*” (Mahfuz, 1980a, s. 148).

Bu diyalog, Mahfuz'un toplumsal eleştirisinin merkezinde yer alır. Ona göre, Mısır toplumunda özgürlük yalnızca ekonomik ya da siyasal bir mesele değildir; aynı zamanda ahlaki bozulma, adaletsizlik ve sınıfsal eşitsizliklerle iç içe geçmiş bir sorundur. Dolayısıyla gerçek özgürlüğün koşulu, yalnızca siyasal bağımsızlık değil, aynı zamanda sosyal adaletin sağlanması ve halkı gerçekten temsil eden bir parlamentonun varlığıdır.

2.4. El-Miraye: Özgürlükten Başka Bir Değer Yok

Hayattaki tezatlıkların zulüm–adalet ekseninde ele alındığı *el-Miraye* romanında Necib Mahfuz, özgürlük sorununa da bu açıdan yaklaşır. Mahfuz'un diğer eserlerinden ayrılan bu romanda, yazarın siyasal ya da felsefî yönünden ziyade sanatsal ruhu daha çok hissedilir. Mahfuz, özgürlük meselesini kendi hayatlarına trajik biçimde son veren karakterler üzerinden tartışır; romanını düşünürler, siyasetçiler ve genelev işletmecileri gibi farklı toplumsal kesimlerden gelen karmaşık kişilikler üzerine kurar. Mahfuz'a göre özgürlük, yalnızca bireysel

bir olgu değildir; toplumsal ilişkilerde ortaya çıkar ve her zaman bir asimetriyi, yani toplumsal ayrımı ve bölünmeyi varsayar. Kişiler, ancak kurtulmak istedikleri bir çeşit bağımlılık ya da tahakküm olduğunda özgürleşebilirler. Romanda bir taziye vesilesiyle yıllar sonra bir araya gelen çocukluk arkadaşları —ünlü doktor Su'rur Abdülbaki, uyuşturucu tüccarı Seyyid Şa'ir, politikacı Rıza Hamada ve genelev simsarı Halil Zeki— cenaze töreninin ardından sohbet ederler. Bu sohbet sırasında Seyyid Şa'ir, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda alınan ağır yenilginin yarattığı hayal kırıklığı içinde bulunan Rıza Hamada'ya şu soruyu yöneltir:

“Sina işgal edildiğine göre oradan uyuşturucu kaçakçılığı duracak mı?” (Mahfuz, 1980b, s. 89).

Bu soru, Mahfuz'un gözünde, rejimin İsrail karşısındaki büyük yenilgisini ve halkın özgürlüğünü korumak yerine kişisel çıkarların peşinde koşmasını hicveden bir eleştiridir. Buna karşılık Rıza Hamada şu yanıtı verir:

“Kendimizi işkenceye, hapse ve hatta idama alıştırmalıyız. Çünkü özgürlük olmadan hayatın bir kıymeti olmadığı gibi, fedakârlık olmadan da özgürlük yoktur.” (Mahfuz, 1980b, s. 172).

Bu diyalog, Mahfuz'un özgürlüğü sadece bireysel bir hak değil, aynı zamanda bedel ödenmesi gereken bir değer olarak gördüğünü göstermektedir. Yazar, özgürlüğün fedakârlıkla bütünleşmediği sürece gerçek anlamına ulaşamayacağını vurgulamaktadır.

2.5. Kalb-ül Leyl: Karanlıkta Özgürlük Arayışı

Kalb-ül Leyl, bireyin önce kendi iç dünyasıyla, ardından toplum ve hayatla giriştiği çatışmayı konu edinen bir romandır. Hapisten çıktıktan sonra yeni bir başlangıç yapmak isteyen başkahraman Cafer er-Ravi, dedesinden kalan mirasın peşine düşer. Âşık olduğu Mervane ile evlenebilmek için büyük çaba harcar; elindeki her şeyi satarak bu evliliği gerçekleştirir. Ancak kısa bir süre sonra aşkın tek başına insan için yeterli bir güç olmadığını fark eder.

Cafer, daha güçlü bir desteği vefalı Huda Hanım'da bulur. Onun sayesinde yarım bıraktığı eğitimine devam eder, kendine güven kazanır ve özgürlüğüne kavuşarak toplumda başarılı bir birey haline gelir. Mahfuz burada özgürlüğün yalnızca bireysel arzu ve duygularla değil, aynı zamanda akıl, eğitim ve toplumsal sorumlulukla bütünleştiğinde anlamlı olabileceğini vurgular.

Cafer'in özgürlük anlayışı şu cümlelerle özetlenir:

“Liberal sistem özgürlük değerleri ve insan hakları, sosyalizm tam adalet; din ise dengeli sayısız özellikler barındırır.” (Mahfuz, 1981, s. 66).

Bu sözler, Mahfuz'un özgürlük kavrayışında çok boyutluluk fikrini öne çıkarır. Ona göre özgürlük yalnızca liberal değerler veya sosyalist eşitlikten ibaret değildir; aynı zamanda dinin getirdiği ahlaki dengeyle bütünleşmelidir.

Cafer'in benimsediği “mezhep” üç temel ilke üzerine inşa edilir:

**Özgür bir felsefi irade — bireyin pozitivizm, ruhçuluk veya sofizm gibi düşünsel yaklaşımları serbestçe benimsemesini sağlar.*

**Adaletli sosyalizm — eşitliği temin eder, yozlaşmayı, kişisel çıkar ve veraset sistemini ortadan kaldırır.*

**Demokratik yönetim — parti çoğulculuğunu, kuvvetler ayrılığını ve tüm özgürlük türlerinin garanti altına alınmasını sağlar (Mahfuz, 1981, s. 137).*

Bu bağlamda *Kalb-ül Leyl*, bireysel özgürlüğün ancak felsefi düşünce, toplumsal adalet ve demokratik düzenin birlikte var olduğu bir ortamda gerçekleşebileceğini ortaya koyar.

Her iki roman da özgürlük temasını merkezine alır; ancak bakış açıları farklıdır.

**Kalb-ül Leyl*'de özgürlük, bireyin kendi hayatını yeniden kurma, eğitimini tamamlama ve toplumsal adalet ile demokrasiyi savunma çerçevesinde tanımlanır. Burada özgürlük, bireysel dönüşüm ve toplumsal düzenin birlikte işlediği bir süreçtir (Mahfuz, 1981).

El-Miraye*'de ise özgürlük, baskı ve yozlaşma karşısında **direnış ile özdeşleşir. Burada Mahfuz, özgürlüğün bir “bedel” gerektirdiğini, işkence ve hapis gibi zorluklara katlanmadan kazanılamayacağını vurgular (Mahfuz, 1980). Dolayısıyla Mahfuz'un eserlerinde özgürlük hem bireysel hem de toplumsal bir mesele olarak ele alınır: *Kalb-ül Leyl* özgürlüğü akıl, adalet ve demokrasiye dayalı bir ideal olarak kurgularken, *El-Miraye* özgürlüğü fedakârlık, acı ve mücadeleyle elde edilebilecek bir kazanım olarak sunar.

2.6. El-Karneki: Özgürlüğün Çöküşle İlişkisi

El-Karneki romanının olayları, Mısır'ın 1967'de İsrail'e yenilgisi ile 1973'te kazandığı zafer arasındaki dönemde geçmektedir. Roman, aydınların mekânı olan El-Karneki adlı kafede buluşup ülkenin siyasi durumunu tartışan birkaç üniversiteli gencin yaşadıklarını konu edinmektedir. Her toplumda zararlı ya da başlangıçta zararlı görünmeyen fakat zamanla zararlı hale gelen davranışlara rastlanabilir. Devletin temel görevi, bu tür davranışları toplum zarar görmeden önlemektir. Ancak kimi zaman bu anlayış masum kimselerin de haksız cezalarla karşılaşmasına neden olur. Romanda hükümet, kahramanlardan Kurunfula, İsmail eş-Şeyh, Zeynep Diyab ve Hilmi Hamade'yi suçsuz olmalarına rağmen defalarca tutuklar ve bu uygulamayı “bir vatan görevi” olarak sunar: Bir geceydi. İlkbahar ve yazın mevsimlerinde alıştığım gibi evin avlusunda bir divanda yatıyordum. Evin tek odasını babama bırakıyordum. Uykuma dalmıştım, sabahın ruhumu bir rüya gibi daldığını hissettim. Şiddetli bir zelzeleyle uyandım. Gözlerimi açtım. Görme duygum bana yönelmiş bir ışık karşısında kayıp oldu. Korkarak oturdum ve bana bir ses sordu:

‘‘Bir geceydi. İlkbahar ve yazın mevsimlerinde alıştığım gibi evin avlusunda bir divanda yatıyordum. Evin tek odasını babama bırakıyordum. Uykuma dalmıştım, sabahın ruhumda bir rüya gibi daldığını hissettim. Şiddetli bir zelzeleyle uyandım. Gözlerimi açtım. Görme duygum bana yönelmiş bir ışık karşısında kayıp oldu. Korkarak oturdum ve bana bir ses sordu:

-eş-Şehy’in evi nerede?

-Burası, ne istiyorsun? Ben onun oğluyum dedim.

Rahatlanarak:

-Çok iyi dedi.

Elindeki feneri söndürdü. Karanlık yeniden çöktü. Ardından hayalet gibi insanlar göründüler:

-Bizimle geliyorsun.

-Siz kimsiniz?

-Korkma. Sivil İstihbarat Ekibinden.

-Ne istiyorsunuz?

-Bazı sorularımıza cevap vereceksin sonra sabah çıkmadan döneceksin.

-Babama haber verip üstümü değiştireyim

-Bunlara hiç gerek yok

Bir el omuzumdan beni tuttu. Ben de teslim oldum. Çıplak ayakla ve uyku kıyafetimle aralarında yürüdüm. Beni bir arabanın içine itiler. İki kişi arasına oturdum. Dışarı hala karanlık olmasına rağmen gözlerimi kapattırdılar ve ellerimi kelepçelediler. Dizlerimin varlığını korkudan hissetmedim. Sordum:

-Ben masumum. Neden bana böyle muamele ediyorsunuz?

-Sus.

-Beni yetkili biriyle görüştürün ve masum olduğumu göreceksiniz.

-Sen ona gidiyorsun şimdi.

Ölümcül bir korku beni sardı. Gerçek anlamıyla ölümcüldü. Kendi kendime soruyordum, hangi suçla beni götürüyorlar? Ben ne komünist ne İhvanı ne de derebeyiyim. Ayrıca dilim hiçbir zaman benim dönemim saydığım bu dönem ile ilgili tek bir söz bile etmedi.’’(Mahfuz, 1986, s. 43–44).

Bu sahne, bireyin özgürlüğünün devlet tarafından nasıl kolayca bastırılabilirdiğini dramatik bir şekilde ortaya koymaktadır. Mahfuz, masumiyetine rağmen devletin ‘‘güvenlik’’ gerekçesiyle uyguladığı keyfi baskıları sergileyerek, özgürlüğün nasıl bir korku ve çaresizlik ortamında erozyona uğradığını gösterir. Bu noktada El-Karneki, özgürlüğün yalnızca hukuki bir hak değil, aynı zamanda her an kaybedilebilecek kırılgan bir değer olduğunu vurgular. Yazar,

özgürlüğün olduğu yerde istikrarsızlığın olmayacağını, düşünce ve ifade özgürlükleri başta olmak üzere her türlü özgürlüğün kısıtlanmasının ya da komple yok edilmesinin devleti büyük bir kaosa sürükleyebileceğini anlatmaktadır. Yazar, ülkenin İsrail tarafından işgale uğramasıyla uygulanan baskı arasında da şu şekilde bir ilişki kurar:

“Muhalefetin güçlü ve özgür olmasını beğendiğimi saklayamam. Ayrıca Mısır savcılığının oynadığı rolleri inkâr edemeyiz. Yaşadığımız dönem tamamen kötü değildi. Bu sürecin sürdürülmesine ve büyüyüp geliştirilmesine değer fikir ögeleri de barındırıyordu. Bunların inkâr edilmesi savaşı kaybetmemizin sebeplerinden biriydi.” (Mahfuz, 1986, s. 76).

Bu ifadeler, Necib Mahfuz'un özgürlük kavramını yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda siyasal düzenin sağlıklı işleyebilmesi için temel bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir. Ona göre muhalefetin varlığı, iktidarın denetlenmesi ve toplumun demokratik gelişimi açısından vazgeçilmezdir. Ayrıca Mahfuz, dönemin tamamen olumsuzlanmaması gerektiğini, bazı kazanımların ve olumlu fikir ögelerinin göz ardı edilmesinin gelecekteki hatalara ve toplumsal kayıplara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, onun hem eleştirel hem de yapıcı tavrını ortaya koyar.

Sonuç

Necib Mahfuz'un romanları, modern Mısır toplumunun özgürlük arayışını hem bireysel hem de toplumsal düzeyde irdeleyen güçlü edebî metinlerdir. Onun eserlerinde özgürlük, yalnızca kişisel bir hak değil, toplumsal düzenin ve adaletin tesisinde vazgeçilmez bir unsur olarak kurgulanır. Ancak Mahfuz'un yaklaşımı, özgürlüğün mutlak ve kesintisiz bir değer olmadığına, siyasal iktidarların baskısı ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikler nedeniyle sürekli tehdit altında olduğuna da işaret eder. Örneğin, *Beyn 'el Kasrayn*'da bireysel özgürlük arayışı, aile içindeki otoriter yapı ile simgelenirken, aynı zamanda İngiliz işgaline karşı verilen bağımsızlık mücadelesiyle paralellik göstermektedir. *Miramar*'da özgürlük, ayrıcalıklı kesimlerin ellerinden kayıp giden toplumsal konumları üzerinden sorgulanır; bu durum, özgürlüğün bir dönem toplumsal statüyle özdeşleştirilip istismar edilebileceğini göstermektedir. *El-Karne*k ise özgürlüğün çöküşünü, masum gençlerin devlet baskısı altında suçlu ilan edilmesi üzerinden dramatik bir şekilde gözler önüne serer. Son olarak *Kalb 'ül Leyl* ve *el-Miraye*, bireyin özgürlüğünü ahlaki, felsefi ve varoluşsal boyutlarda tartışarak, özgürlüğün sadece siyasal değil, aynı zamanda düşünsel ve ruhsal bir mücadele olduğunu ortaya koyar. Bu karşılaştırmalar göstermektedir ki Mahfuz, özgürlüğü tek bir eksenle ele almak yerine farklı tarihsel bağlamlarda ve farklı karakter tipleri üzerinden çok boyutlu olarak kurgulamıştır. Böylelikle özgürlük; bazen bir ideal, bazen bir kayıp, bazen de yeniden

kazanılması gereken bir değer olarak romanların merkezine yerleşmiştir. Mahfuz'un eleştirisi, yalnızca otoriter yönetimlere değil, aynı zamanda özgürlük sorumluluğunu taşımayan aydınlara da yöneliktir. Ona göre özgürlüğün sürdürülebilirliği, devletin baskıcı tutumuna karşı direnç gösterebilecek bilinçli bireyler ve sorumluluk sahibi aydınlarla mümkündür. Sonuç olarak, Mahfuz'un romanları özgürlüğü toplumsal adalet, ahlaki sorumluluk ve bireysel bilinçle birlikte ele alarak, modern Mısır'ın tarihsel dönüşümünü hem belgeleyen hem de eleştiren bir edebî laboratuvar işlevi görmüştür. Onun eserleri, yalnızca Mısır için değil, evrensel ölçekte de özgürlük ve adalet arayışlarının edebiyat aracılığıyla nasıl görünür kılınabileceğini göstermesi bakımından değerli bir miras bırakmaktadır.

Kaynaklar

- Ferec, N. (1986). *Necib Mahfuz hayatuhu ve edebu (Necib Mahfuz ile söyleyiş)*. el-Hey'et el-Amme li'l Kitab.
- Fevzi, M. (1989). *Necib Mahfuz zaim-ül harafigh*. Dar-ul Cil.
- Ghafir, A. A. (2021). *Mısır'ın Osmanlı'dan kopuşu* (E. Eş, Ed.). Hitabevi.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz işgali Osmanlı'nın diplomasi savaşı (1882–1887)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mahfuz, N. (1966). *Hav'lel adl ve'l adalet* (F. el-Aşri, Der.). ed-Dar-ul Mısriye'l Lübnaniye.
- Mahfuz, N. (1980a). *el-Miraye* (H. İmam, Çev.). Dar-Mısır-u li'l Tibaa.
- Mahfuz, N. (1980b). *Miramar* (H. İmam, Çev.). Dar-Mısır-u li'l Tibaa.
- Mahfuz, N. (1981). *Kalb'ül leyl* (H. İmam, Çev.). Dar-Mısır-u li'l Tibaa.
- Mahfuz, N. (1986a). *el-Karneke* (H. İmam, Çev.). Dar-Mısır-u li'l Tibaa.
- Mahfuz, N. (1986b). *Hav'lel teda'yyun ve'l tatarruf* (F. el-Aşri, Der.). ed-Dar-ul Mısriye'l Lübnaniye.
- Mahmud, M. (1998). *el-Mu'sak'kef ve'l sulta: Dirase tahliliye li'vad-il mu'sak'kef el-Mısri fi'l fetre ma beyn 1970–1995*. Dar-Kubaa.
- Salim, C. (2006). *Cedeliyet el-hürriye ve'l adale fi rivayat Necib Mahfuz* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ürdün Üniversitesi, Külliyyat ed-Dirasat-il Uliye.
- Ürün, A. K. (1994). *Çağdaş Mısır romanında Necib Mahfuz ve toplumcu gerçekçi romanları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, M. (1998). *Necip Mahfuz'un sembolik romanları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.